

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

2
0
2
4

No 6

- 08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
- 08.00.02 Makroiqtisodiyot
- 08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
- 08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
- 08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
- 08.00.06 Ekonometrika va statistika
- 08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
- 08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
- 08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
- 08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
- 08.00.11 Marketing
- 08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
- 08.00.13 Menejment
- 08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
- 08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
- 08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
- 08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

*Elektron nashr. 290 sahifa.
E'lon qilishga 2024-yil 25-iyunda ruxsat etildi.*

Bosh muharrir o'rinbosari:
Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:
Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Axmedov Sayfullo Normatovich, i.f.n., professor, MIM akademiyasi rektori
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., Navoiy davlat pedagogika instituti rektori
Siddiqova Sadoqat G'afforovna, p.f.f.d., (PhD), Buxoro muhandislik-texnologiya instituti rektori
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU Hududiy ta'lim muassasalari va markazlar bo'yicha prorektor v.b.
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TDIUprofessor
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori
Axmedov Ikrom Akramovich, i.f.d., TSUE professori
Foziljonov Ibrohimjon Sotvoldixo'ja o'g'li, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi IJQKD boshlig'i
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, i.f.d., TDIU professori
Musayeva Shoiraz Azimovna, SamDu IS instituti professori
Cham Tat Huei, (PhD) USCI universiteti professori, Malayziya
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d.,(PhD) "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d.,(PhD) TAQU katta o'qituvchisi
Djudi Smetana, p.f.n., Pitsburg davlat universiteti dosenti, Pittsburgh, Kansas, AQSH
Krissi Lyuis, p.f.n., Pitsburg davlat universiteti dosenti, Pittsburgh, Kansas, AQSH
Ali Konak (Али Кўнак), i.f.d., prof., Karabuk universiteti dosenti, Turkiya
Glazova Marina Viktorovna, i.f.n., "LUKOIL-Energoservis" Kompaniyasi iqtisodchisi, Moskva.
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., (PhD) TDIU dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Editorial board:

Salimov Oqil Umrzokovich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan

Abdurakhmanov Kalandar Khodjaevich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan

Rae Kwon Chung, honorary professor of TSUE, Nobel laureate, South Korea,

Osman Mesten, member of the Turkish Parliament, head of the Turkey-Uzbekistan Friendship Society

Sharipov Kongratbay Avezimbetovich, DSc, Prof., Minister of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan

Buzrukkhanov Sarvarkhan Munavvarkhanovich, DSc, Deputy Minister of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan

Akhmedov Durbek Kudratillayevich, DSc, Prof., Deputy of the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan

Akhmedov Sayfullo Normatovich CSc, Prof., Rector of Academy of Labor and Social Relations

Abdurakhmanova Gulnora Kalandarovna, DSc, Prof., TSUE Vice-Rector for Scientific Affairs and Innovation

Kalonov Mukhiddin Bakhritdinovich, DSc, Prof., Rector of the Navoi State Pedagogical Institute

Siddikova Sadokat Ghaforovna, PhD, Rector of the Bukhara Institute of Engineering and Technology

Khudoykulov Sadirdin Karimovich, DSc, Prof., acting Vice-rector for regional educational institutions and centers of TSUE

Yuldashev Mutallib Ibragimovich, DSc, Prof., of TSUE

Samadov Askarjon Nishonovich, CSc, Prof., of TSUE

Slizovsky Dimitriy Yegorovich, DSc, Prof., of the People's Friendship University of Russia

Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, DSc, Prof., Rector of International "Nordic" University

Akhmedov Ikrom Akramovich, DSc, Prof., of TSUE

Foziljonov Ibrohimjon Sotvoldixo'ja ugli, DSc, Prof., of TSUE

Utayev Uktam Choriyeich, Deputy Head of the DGPO of the Republic of Uzbekistan

Ochilov Farkhod, Head of the DCECGPO of the Republic of Uzbekistan

Eshtayev Alisher Abduganievich, DSc, Prof., of TSUE

Shoira Azimovna Musaeva, professor of SamDu IS Institute

Cham Tat Huei, PhD, professor at USCI University, Malaysia

Akhmedov Javokhir Jamolovich, PhD, deputy of executive director of the "El-yurt umidi" fund

Tokhirov Jaloliddin Ochil ugli, PhD, Senior Lecturer at Tashkent University of Architecture and Construction

Judy Smetana CSc, Associate Professor, Pittsburgh State University, Pittsburgh, Kansas, USA

Chrissy Lewis CSc, Associate Professor, Pittsburgh State University, Pittsburgh, Kansas, USA

Ali Konak DSc, Prof., Associate Professor of Karabuk University, Turkey

Glazova Marina Viktorovna, CSc, economist at LUKOIL-Energoservis Company, Moscow.

Nosirova Nargiza Jamoliddin kizi, associate professor of TSUE

Sevil Piriyea Karaman, PhD, doctoral student at Ankara University, Turkey

Mirzaliyev Sanjar Makhamatjon ugli, independent researcher of TSUE

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., profesor

Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori

Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori

Xalikov Suyun Ravshanovich, i. f. n., TDAU dotsenti

Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti

Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti

Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti

G'afurov Doniyor Orifovich, p.f.f.d., (PhD)

Fayziyev Oybek Raximovich, i.f.f.d. (PhD), Alfraganus universiteti dotsenti

Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti

Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, i.f.d., TMI dotsenti

Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi

Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

Jurnalning ilmiyligi:

“Yashil” iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali

O'zbekiston Respublikasi
Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar
vazirligi huzuridagi Oliy
attestatsiya komissiyasi
rayosatining
2023-yil 1-apreldagi 336/3-
sonli qarori bilan ro'yxatdan
o'tkazilgan.

MUNDARIJA

Oliy ta'lim islohotlarida – muhandislik maktablarini institutsional rivojlantirish asoslari	16
Qo'ng'irotboy Avezimbetovich Sharipov, Abduqunduzova Nazokat Usmonqulovna	
Xufiyona iqtisodiyot mamlakatimiz rivojiga to'siq bo'lmoqda	20
Muxiddin Kalonov	
"Yashil" iqtisodiyotni moliyalashtirish amaliyotini takomillashtirish	24
Muhammadiyeva Maftuna	
Oliy ta'lim tizimidagi islohotlarda innovatsion yechimlarning zarurati	27
Abduqunduzova Nazokat Usmonqulovna	
Hududiy turizm rivojlanishining iqtisodiy samaradorligini oshirishda ish beruvchilar va yonlanuvchilar o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlarni aniq sotsiologik baholash.....	31
Dustmurodov Orifjon Ismatilloevich	
Перспективы развития средств размещения в экологическом туризме на охраняемых природных территориях Узбекистана.....	40
Ахмедходжаев Равшан Темурович	
Bank kartalari orqali ko'rsatilayotgan xizmatlari bozorining rivojlanish borasidagi asosiy tendensiyalari va muammolari	49
To'irov Yunus Alamovich	
Kichik biznes subyektlarida innovatsionraqabatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish orqali import o'rnini bosish strategiyasini shakllantirish istiqbollari.....	55
Rustamov Alisher Raxmataliyevich	
Nodavlat umumiy o'rta ta'lim maktabning faoliyati samaradorligini aniqlashda innovatsion usullardan foydalanish.....	62
Ustadjalilova Xurshida Aliyevna	
Tijorat banklarida bank risklarini boshqarishning strategik ahamiyati.....	67
Altibayev Xudayberdi Kuvandikovich	
Klaster iqtisodiy subyekt sifatida: mohiyati va tasnifi.....	71
Usmonov Sharofiddin Pazlitdinovich	
Tijorat banklari tomonidan yoshlar tadbirkorlik faoliyatini kreditlashning nazariy-uslubiy jihatlari.....	76
Asrorov Azizbek Isomiddin o'g'li	
Oliy ta'lim muassasalari xalqaro tasnifi: nazariya va tendensiya.....	81
Yuldashev Iskandar Bahromovich	
Iqtisodiyot transformatsiyasi sharoitida xo'jalik yurituvchi subyektlar moliyaviy resurslarini boshqarishda metodologik yondashuvlar va ilmiy qarashlar	86
Jiyanova Nargiza Esanboyevna	
Davlat-xususiy sheriklik munosabatlarini samarali tashkil etish mezonlari va omillari.....	93
Z. Abdikarimova, S. Madaminov	
Savdo korxonalari boshqaruv samaradorligini oshirish imkoniyatlari.....	97
Q. J. Mirzayev, Sh. M. Islomov	
Sociological Assessment of Migration Processes	102
Gulmurodov Kamoliddin Abdukodir ugli	
Current issues of business management in the context of digitalization of the economy	112
Safarov Bakhtiyor Djurakulovich, Kadirova Zulhumor Namazovna, Dadabaev Kuchkor Abdullaevich	
Методические основы маркетинговых стратегий акционерных обществ.....	118
Эркинов Шахзод Баходир ўғли	

Insurance Mechanisms in Foreign Trade: Mitigating Risk and Facilitating Global Commerce	125
Abirkulova Sohijjamol	
Improving the Conceptual Framework for Modernizing the Tax System (Using the Example of Uzbekistan)	130
Bakhrom Nomazov	
Ayollarning inson kapitalini rivojlantirishda kraudfanding platformasining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati	136
Bozorova Saxobat Abdujapparovna	
Evaluating the Environmental Sustainability of Uzbek Firms in the Green Economy.....	142
Nurbek Xalimjonov Ulugbek ugli	
O'zbekiston iqtisodiyotini innovatsion rivojlanishida inson kapitalining roli	148
Eshmirzayev Faruddin Ilhomjonovich, Salimova Zaxro Sobirjon qizi	
Agroklastarlarda asosiy vositalarni modernizatsiyalash va ta'mirlash xarajatlarini tahlil qilish	155
G'afforov Ilhomjon Ilyosjonovich, Mirzayev Behzod Abdug'ofur o'g'li, Narzullayev Nodirbek Aziz o'g'li	
Improving the Practice of Increasing the Effectiveness of Managing Innovation Processes in Commercial Banks	160
Juraev K. T.	
Tadbirkorlik subyektlari eksportini rivojlantirishda raqamli platformalardan foydalanish	164
Mamasoatov Dilshod Ravshanovich	
Iqtisodiyotni raqamlashtirish va yashirin iqtisodiyotni kamaytirishda solliqlarning roli va ahamiyati.....	169
Madraximov Baxtiyorjon Ortiqboy o'g'li, Rizayev Xabib Abduraufovich, Namazov Sa'dulla Namozovich	
O'zbekistonda "yashil" iqtisodiyotga o'tishning joriy holati tahlili.....	175
Rahmatullayeva Dilbar Olimovna	
Buxoro viloyatida savdo xizmatlari raqobatbardoshligini baholash uslubi-yatini takomillashtirish..	181
Raxmatov Akmal Anvar o'g'li	
The Contribution of Transport in the Development of Tourism Industry (Case Study: Uzbekistan).....	187
Rofeeva Rukhshona Shavkatovna	
Tadbirkorlik tavakkalchiligini sug'urtalash tizimi.....	192
Sabirova Asal Shuhratovna	
Improving the Effective use of Funds From Taxes and Fees in Kashkadarya Region	196
Shakhzod Zokhidov	
Iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishi sharoitida sanoat korxonalarida iqtisodiy salohiyatni boshqarish	202
Kadirova Shaxnoza Ilhomovna	
Yangi O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida kadrlar tayyorlash masalalari.....	207
Usmonov Baxodir Suvonqulovich	
Temir yo'l transportida innovatsion faoliyatni rivojlantirish yo'llari	211
Nasimov Shavkat Vasiyevich	
O'zbekistonda banklararo raqobat.....	219
Zunnunova Xulkar Muxtorovna	
O'zbekistonning xalqaro moliya tizimiga integratsiyasini ta'minlashni takomillashtirish	225
Nasirxodjayeva Dilafuz Sabitxanovna, Kuchkarov Sanjar Baxtiyarovich	
Respublikamizda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish istiqbollari	229
Abduxamid Abdumalikovich Bektemirov	
Iqtisodiy xavfsizlik tushunchasining mohiyati.....	233
Aripov Oybek Abdullayevich, Madiyorov Shavkatbek Muxtarovich	

Aksiyadorlik jamiyatlarida konsolidatsiyalashgan moliyaviy holat to'g'risida hisobot tuzishning bosqichlari.....	237
Eshonqulov Azamat Abdiraximovich	
Davlat moliyaviy nazoratining turlari va shakllari.....	241
Karayev Payzillaxon Yusufxonovich	
Tog' turizmini rivojlantirish manfaatlarini yo'lida investitsiya resurslarini to'plash mexanizmlarini ishlab chiqish samaralari.....	245
Xidirov Alimardon Dagarovich	
The Main Role of the Teacher While Managing the Classroom and Some Aspects of Teaching English	248
Nilufar Turdiyeva	
Davlat xususiy sherikchilik faoliyatining menejment funksiyalari tizimida muvofiqlashtirishning ahamiyati	252
Suleymanov Farrux Raximjon o'g'li	
Qishloq xo'jalik mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmlari va sohada amalga oshirilayotgan tarkibiy-miqdoriy o'zgarishlar dinamikasi	256
G. Sh. Qo'ldosheva, A. J. Toshboyev	
Логистика в Азии: опыт и перспективы оптимизации	260
Каюмова Паризода	
Temir yo'l transportida yo'lovchi tashish imkoniyatlarini oshirishning zamonaviy yondoshuvlari...	266
G. I. Abdulxamidova	
Повышение эффективности использования местных налогов и сборов в Кашкадарье: международная перспектива	272
Shahzad Zokhidov	
Financial and Credit Support for Investment and Innovative Developing Activities of a Tourist Enterprise	275
Rozokov Mukhammadaziz Mansurovich	
Роль контроля качества по хранению и переработке зерна в обеспечении продовольственной безопасности Республики Узбекистан	282
Холбекова Дилобар Расулжон кизи	

O'ZBEKISTONDA BANKLARARO RAQOBAT

UDK: 336.719(334.7)

Zunnunova Xulkar Muxtorovna

PhD, Toshkent Kimyo halqaro universiteti "Bank ishi va buxgalteriya hisobi" kafedrası dotsenti v.b.

Annotatsiya: Maqolada bank xizmatlari bozorida banklararo raqobatning baholash va uni takomillashtirish masallari yoritilgan. Maqolada xalqaro amaliyotda qo'llaniladigan banklararo raqobatni baholash usullarini mamlakatimiz amaliyotida qo'llash istiqbollari tadqiq qilinib, tadqiqotda analiz va sintez, qiyosiy va selektiv tanlab tadqiq qilish hamda guruhlash usullaridan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: kapital, foyda, rentabellik, raqobat, monopoliya, oligopoliya, sof raqobat, raqobatbardoshlik koeffitsiyenti.

Abstract: The article describes the assessment of interbank competition and its improvement in the banking services market. The article discusses the prospects for using international practice methods for assessing interbank competition in the practice of our country, while the study uses methods of analysis and synthesis, comparative and selective research, and grouping.

Key words: capital, profit, profitability, competition, monopoly, oligopoly, pure competition, competitiveness coefficient.

Аннотация: В статье описана оценка межбанковской конкуренции и ее совершенствование на рынке банковских услуг. В статье рассматриваются перспективы применения международной практики методов оценки межбанковской конкуренции на примере нашей страны, при этом в исследовании используются методы анализа и синтеза, сравнительного и выборочного исследования, группировки.

Ключевые слова: капитал, прибыль, рентабельность, конкуренция, монополия, олигополия, чистая конкуренция, коэффициент конкурентоспособности.

KIRISH

Mamlakatimiz iqtisodiyotini modernizatsiya qilish, innovatsion iqtisodiyotga o'tish undagi moliyaviy institutlarning rivojlanganlik darajasiga bog'liq. Moliyaviy institlar xizmatlarining sifati va ko'lami ortishi nafaqat mamlakat ichidagi raqobat darajasini balki, xalqaro miqyosda ham raqobatlasha olish imkoniyatini yaratadi. Mamlakatimizda 2023-yilda 3 ta tijorat banki (ATB Hayot, ATB Apex, ATB Yangi) ochilgan bo'lsa, joriy yilda 1 ta tijorat banki ATB Yevroosiyo banki ochildi. Banklar sonining ortishi banklararo raqobatni kuchaytirmoqda, chunki banklar xizmatlar bozorida nafaqat mahalliy banklarimiz balki xorijiy banklarning sho'ba banklari (Ziraat Bank Uzbekistan, KDB Bank O'zbekistan, Saderatbank Tashkent, "Tenge Bank" ATB, "TBC Bank" ATB) shuningdek, chet el kapitali ishtirokidagi banklar ham o'z faoliyatini olib bormoqda. Bu esa, banklararo raqobatni kuchayishiga va banklarni doimiy bank xizmatlari sifati va turlari sonini orttirish va albatta, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan risklarni kamaytirish hamda operatsiyalar ko'lamini kengaytiradigan kapital bazasini oshirishga undamoqda. Shunga ko'ra, O'zbekiston banklari kapitall bazasiga qo'yilgan talablar ham o'zgarib, 2023-yil 1-sentabrdan minimal bank kapitaliga qo'yilgan talab 200 mlrd.so'm, 2024-yil 1-apreldan 350 mlrd.so'm va 2025-yil 1-yanvardan 500 mlrd.so'm miqdorida bo'lishi belgilandi.

Banklar nafaqat boshqa banklar bilan balki moliyaviy texnologiyalarni taklif yetuvchi firmalar bilan ham raqobatlashishmoqda. Fintex kompaniyalari bozorni tez o'rganib, insonlarni hohishlariga mos xizmatlarni banklardan oldinroq taklif etishlari sabab aksariyat to'lovlar ushbu tizimlar orqali amalga oshirilmoqda. Bunga yaqqol misol payme to'lov tizimi to'lov aylanmasining kattaligi va mijozlar sonining ko'pligi hisobiga TBC bank Gruziya avval bir qismini o'tgan yili qolgan qism to'liq sotib oldi. Bunday holatlar banklarimiz uchun jiddiy raqobat muhitini yaratadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Zamonaviy banklararo raqobat va raqobatbardoshlik nazariyasi dunyo olimlari Dj.Robinson (Robinson, 1933), F. Xayek (Xayek, 2007) M.Porter (M.Porter, 2014) singari olimlarning ilmiy izlanishlari yo'nalishlari bo'lgan.

Banklararo raqobat - bankning bank xizmatlari bozoridagi ulushini oshirish maqsadida cheklangan moliyaviy resurslarni, mijozlarni, innovatsion bank texnologiyalari, sifatli bank xizmatlarini egallash va kengaytirish asosida moliya institutlarining raqobat muhitini rivojlantirish jarayoni hisoblanadi. Bankning raqobatbardoshligi bitta tarifga ega bo'lmagan murakkab tushunchadir. Chunki hozirgi kunda iqtisodiy adabiyotlarda bankning raqobatbardoshligining umumiy tarifi va uni aniqlashning umumiy uslubiyoti mavjud emas. A.Shaposhnikov bankning raqobatbardoshligi bu – obyektning ma'lum bir bozor shartlari asosida analoglari bilan muvafaqqiyat bilan raqobatlasha olishi deb ta'rif bergan (Shaposhnikov, 2020).

Olimlarning tadqiqotlarini o'rganish natijasida banklararo raqobatni baholashda quyidagi mezonlarni ajratib ko'rsatishganini qayd etish mumkin:

- xizmatlar sifati va mijozlarga taqdim etiladigan qiymat: Misol uchun, bankning mobil ilovalarining foydali funksiyalari, onlayn xizmatlarining qulayligi va to'lov tizimidan foydalanish darajasi va ularning qiymati.
- mijozlar uchrashuvi va axborot almashish ommaligi: Olimlar, banklararo raqobatni baholashda, mijozlar uchrashuvi va axborot almashish ommaligini o'rganib, mijozlarning bank xizmatlaridan qanday foydalanishini, ularning xizmatlar haqida ariza va mulohazalarini banklararo raqobatbardoshlik darajasini oshiruvchi omil sifatida qarashgan.
- innovatsiyalar va texnologiyalar qo'llanilishi: banklardagi yangiliklar, mobil ilovalar, onlayn platformalar va boshqa texnologik yondashuvlardagi yangi xizmatlarni qo'llanish darajasining ortishi.
- foiz stavkalari va moliyaviy sharoitlar: Olimlar, banklararo raqobatni baholashda, banklar tomonidan taklif etilayotgan depozit va kreditlar bo'yicha foiz stavkalari, moliyaviy sharoitlar va qo'llanilayotgan moliyaviy vositalar bo'yicha banklarni tahlil qilishadi.
- bankning brending strategiyasi va imiji: bankning brendining tanlov va imijini tashkil etishda qanday yondashuvlarni qabul qilganligi, shuningdek, bankning ijtimoiy va moliyaviy imijini oshirish uchun qanday qadriyatlarni inobatga olishi.

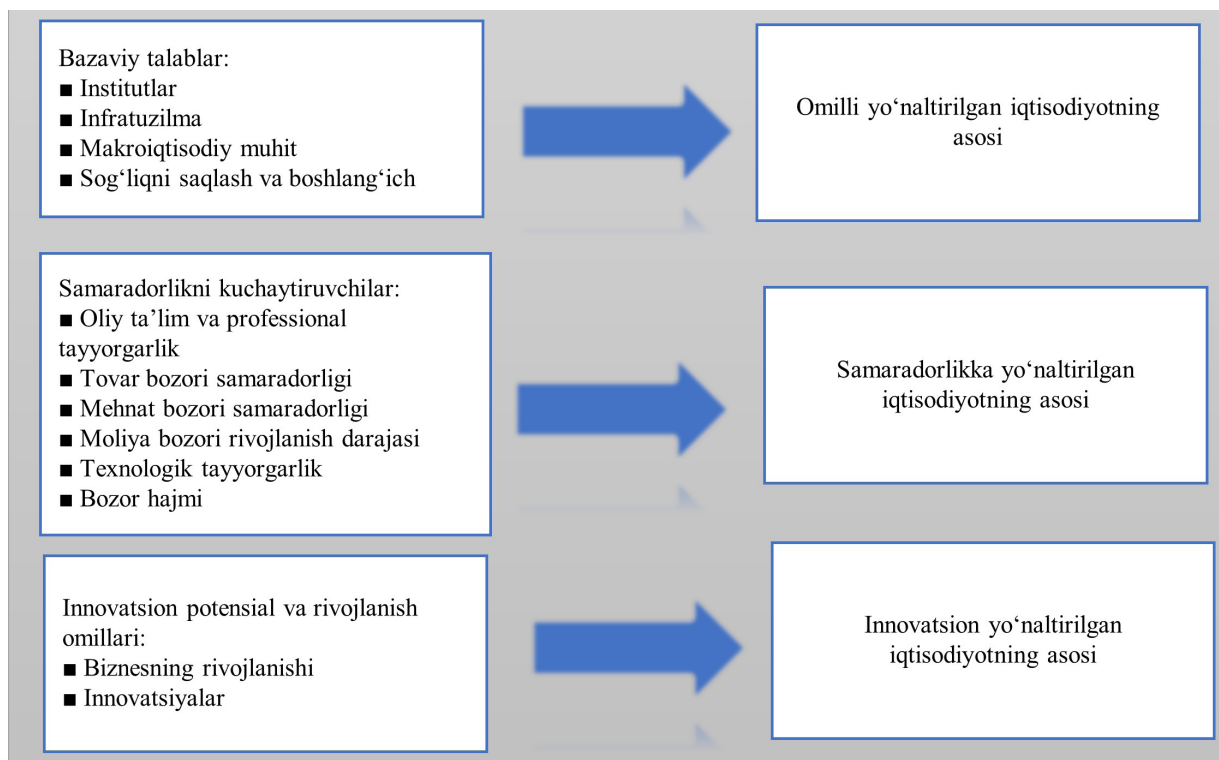
TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tijorat bankining raqobatbardoshligini baholashdan maqsadga quyidagilar kiradi:

- bankning raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar ishlab chiqish;
- hamkorlikda faoliyatni tashkil etish maqsadida kontragentlarni aniqlash;
- bankning yangi bozor, hudud va boshqalarga kirishi uchun strategiyasini ishlab chiqish;
- investitsion faoliyatni amalga oshirish va boshqalar.

1979-yildan buyon Jahon iqtisodiy forumlarining raqobatbardoshlik hisobotlarida milliy iqtisodiyotlarni barqaror uzoq muddatli o'sishini ta'minlab beruvchi omillar tadqiq qilinadi. Milliy raqobatbardoshlikni baholash uslubiyoti ma'lum bir vaqtlar kesimida turlicha bo'lgan va takomillashtirib borilgan shu sabbali, 2004-yilda Jahon iqtisodiy forumida global raqobatbardoshlik indeksini kiritish taklif etilgan. Bu indeks keng qamrovli bo'lib, milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini aniqlash uchun mikro va makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi. Global raqobatbardoshlik indeksi 12 ta ko'rsatkichlar bo'yicha guruhlangan (1-rasm).

Global raqobatbardoshlik indeksi tarkibiga kiruvchi ko'rsatkichlar o'zaro aloqador va bir-birlarini kuchaytiradi. Ushbu indeksda 12 ta ko'rsatkich tarkibiga bir nechta o'zgaruvchilar ham kiradi va ularning jami 113 ta. O'zgaruvchilarning 1/3 qismi umum foydalanish mumkin bo'lgan, ochiq ma'lumotlardan iborat. Bu o'zgaruvchilarning 2/3 qismi tashkilotlar rahbarlarini so'rov qilish orqali so'rovnoma natijalarida ifodalanadi. Ushbu indeks miqdori turli mamlakatlarda turlicha, bu ushbu davlatdagi tarixiy shakllanishi va muhiti, institutsional va tuzilmaviy holatiga bog'liq.

1-rasm: Global raqobatbardoshlik indeksi 12 ta omillari¹1-jadval: Global raqobatbardoshlik indeksi bo'yicha TOP-10 talikka kiruvchi mamlakatlar²

2023-yil	Mamlakat	2022-yil	O'zgarishi
1	Daniya	01	–
2	Irlandiya	11	+9
3	Shveysariya	02	-1
4	Singapur	03	-1
5	Niderlandiya	06	+1
6	Tayvan	07	+1
7	Gonkong	05	-2
8	Shvetsiya	04	-4
9	Amerika Qo'shma shtatlari	10	+1
10	Birlashgan Arab Amirligi	12	+2

Jadval ma'lumotlaridan ko'rish mumkinki, aksariyat rivojlangan mamlakatlarda raqobatbardoshlik darajasi yuqori. Ushbu reytingda MDH mamlakatlaridan Kozog'iston Respublikasi 37-o'rinni egallagan. O'zbekistonni ushbu reytinga kirishi uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 2-iyundagi

“O'zbekiston Respublikasining xalqaro reyting va indeksdagi o'rnini yaxshilash hamda davlat organlari va tashkilotlarida ular bilan tizimli ishlashning yangi mexanizmini joriy qilish to'g'risida” PF-6003-sonli Farmoni imzolangan.

Farmonga ko'ra 2021-yilda ushbu indeksga kiritish masalasi muhokama qilingan va 2023-yil 1 yanvarda Monopoliyaga qarshi kurashish qo'mitasi tomonidan har yili Oliy Majlis Senatiga axborot beriladigan Raqobat rivojlanishi indeksi joriy qilindi. Unga ko'ra, vazirlik va idoralar har yili 1-aprelga qadar Raqobat qo'mitasiga indeksni shakllantirish uchun kerak bo'lgan ma'lumotlarni taqdim etishi lozim.

Yuqorida keltirib o'tilgan global raqobatbardoshlik indeksi komponentlari asosida bank tizimining raqobatbardoshligini ham baholash mumkin.

1 Глобальный индекс конкурентоспособности. Портал конкурентоспособности Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://competitiveukraine.org/ru>

2 <https://gtmarket.ru/ratings/imd-world-competitiveness-ranking> маълумотлари.

Bundan tashqari xalqaro amaliyotda banklararo bozordagi raqobat muhitini baholashda bozor konsentratsiyasi koeffitsiyentidan foydalaniladi (O.Ortiqov, I.Qulliyev,2011). Ushbu ko'rsatkichning normativ darajasi 35%ni tashkil qiladi va uni quyidagi formula orqali aniqlaymiz.

$$BKK = \frac{\text{Mamlakatdagi 3 ta yirik tijorat banklari tomonidan ko'rsatiladigan xizmat turlari}}{\text{Ushbu xizmat turining barcha tijorat banklarida ulushi}} \times 100\%$$

Ushbu ko'rsatkichning 35 % gacha bo'lishi bozordagi banklararo raqobat muhiti normal va erkin ekanligidan dalolat beradi. Agar ushbu ko'rsatkich 70%dan yuqori bo'lsa, bank xizmatlari bozorida raqobat muhiti salbiy deb baholanib, bank tizimi monopol xarakterga ega ekanligini ko'rsatadi.

O'zbekistondagi banklararo raqobat darajasini BKK bo'yicha baholab ko'ramiz. Bunda uchta eng yirik banklar sifatida kapital bazasi mustahkam va yirik bo'lgan O'zmilliybank, O'zsanoatqurilishbank va Agrobankni tanlab olamiz.

Kapital miqdori TIF Milliybankida 18 384 mlrd.so'm, ATB O'zsanoatqurilishbankida 9 205 mlrd.so'm va ATB Agrobank 11 985 mlrd.so'mni tashkil etadi (2024-yil may oyida).

$$BKK = \frac{18\,384 + 9\,205 + 11\,985}{61\,848} \times 100\% = 64\%$$

Bozor konsentratsiyasi koeffitsiyenti bo'yicha banklararo raqobat darajasi kapital bazasiga ko'ra, deyarli 70%ga yaqin natijani berdi, bu kapital konsentratsiyasi bo'yicha davlat ulushi ishtirokidagi banklarda kapital bazasi ko'pligini va operatsiyalar xajmi bo'yicha kichik banklar ular bilan raqobatlasha olmasligidan dalolat beradi.

Endi shu banklarni depozit miqdori bo'yicha banklararo raqobat darajasini baholaymiz. Depozit miqdori TIF Milliybankida 33 014 mlrd.so'm, ATB O'zsanoatqurilishbankida 15 370 mlrd.so'm, ATB Agrobankida 15 747 mlrd.so'm miqdorida (2024 yil may oyida).

$$BKK = \frac{33\,014 + 15\,370 + 15\,747}{184\,439} \times 100\% = 34.8\%$$

Bozor konsentratsiyasi koeffitsiyenti bo'yicha banklararo raqobat darajasi depozit bazasiga ko'ra, 34.8% ni tashkil etib, bu xalqaro amaliyotda belgilangan me'yor 35%ga yaqin. Bu mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan banklar ular hox yirik hox kichik bo'lsin bir-birlari bilan bimalol raqobatlasha olishlarini bildiradi. Ya'ni kichik banklarda ham depozit yetarli darajadagi kapital bazasiga egaligini anglatadi.

Yuqorida o'rganilayotgan banklarni kredit qo'yilmalari miqdori bo'yicha konsentratsiya koeffitsiyentini hisoblasak. Kredit qo'yilmalari TIF Milliybankida 100 416 mlrd.so'm, ATB O'zsanoatqurilishbankida 58 700 mlrd.so'm, ATB Agrobankida 57 558 mlrd.so'm (2024 yil may oyida).

$$BKK = \frac{100\,416 + 58\,700 + 57\,558}{266\,931} \times 100\% = 81.2\%$$

Bozor konsentratsiyasi koeffitsiyenti bo'yicha banklararo raqobat darajasi kredit qo'yilmalariga ko'ra, deyarli 81.2%ni tashkil etadi, bu kredit qo'yilmalari asosan bo'yicha davlat ulushi ishtirokidagi banklar tomonidan ajratilishini anglatadi. Albatta, kapital bazasi miqdori yuqori bo'lgan banklarni ko'p miqdorda kredit berish imkoniyati ham ortadi.

2-jadval: Bank tizimi faoliyatining asosiy ko'rsatkichlari to'g'risida ma'lumot (mlrd. so'm)³

Ko'rsatkichlar	01.04.2023-yil			01.04.2024-yil			Nominal o'sish, foizda	Haqiqiy o'sishi, (devalvatsiyani hisobga olmagan holda) foizda
	Jami	Shundan, xorijiy valyutada	Ulushi, foizda	Jami	Shundan, xorijiy valyutada	Ulushi, foizda		
Bank aktivlari, jami	564 548	261 994	46%	665 657	294 388	44%	18%	13%
Kredit qo'yilmalari, jami	408 167	191 416	47%	478 201	212 740	44%	17%	12%
Jami depozitlar	206 009	73 963	36%	243 128	71 519	29%	18%	15%
Jami kapital	82 853	366	0,4%	100 713	404	0,4%	22%	22%

Ushbu jadvaldan ko'rinib turibdiki bankning aktivlari, kredit qo'yilmalari, depozit va kapital miqdorida jami miqdori o'sish tendensiyasiga ega bo'lsada, xorijiy valyutadagi depozitlar miqdori joriy yilda kamayganligini

3 www.cbu.uz – O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlari.

ko'rishimiz mumkin. Xorijiy valyutadagi depozitlar miqdori 2023-yili 73 963 mlrd.so'mni tashkil qilgan bo'lsa, 2024-yilda esa ushbu ko'rsatkich 71 519 mlrd.so'mga ya'ni 3.3% ga pasayganligini ko'rishimiz mumkin. Depozit qo'yilmalarining xorijiy valyutada kamayishi, devolvatsiya hamda majburiy zaxira miqdori bilan bog'liq. Chunki xorijiy valyutada jalb qilingan resurslardan ajratiladigan majburiy zaxira miqdorining 18%ligi, banklarni milliy valyutada ko'proq resurs jalb qilishini rag'batlantiradi. Sababi, bankning kredit potentsiali milliy valyuta ancha ko'proq bo'ladi.

Yanada mamlakatimiz bank tizimidagi raqobat darajasini baholash uchun bankning asosiy ko'rsatkichlarini banklarni mulkchilik shakllari bo'yicha konsentratsiyasini o'rganib chiqsak.

3-jadval: Bank tizimining taqqoslama ko'rsatkichlari to'g'risida ma'lumot⁴

Ko'rsatkichlar	01.01.2022-yil				01.01.2023-yil			
	Aktivlar	Majburiyatlar	Kreditlar	Depozitlar	Aktivlar	Majburiyatlar	Kreditlar	Depozitlar
Jami:	444 922	374 005	326 386	156 190	556 746	477 181	390 049	216 738
Davlat ulushi mavjud banklar, trln.so'm	362 422	304 727	280 074	104 248	435 136	373 216	324 681	135 534
Boshqa banklar ulushi, trln.so'm	82 501	69 278	46 312	51 942	121 611	103 964	65 368	81 203
Davlat ulushi mavjud banklar, foizda	81,5	81,5	85,8	66,7	78,2	78,2	83,2	62,5
Boshqa banklar ulushi, foizda	18,5	18,5	14,2	33,3	21,8	21,8	16,8	37,5

Jadval ma'lumotlarini tahlil qiladigan bo'lsak, mamlakatimiz bank tizimida davlat ulushi mavjud banklarning bank xizmatlari bozoridagi ulushi sezilarli darajad yuqori ekanligi ko'zga tashlanmoqda. 2022-yilda bank tizimi aktivlarining 81,5 foizi, majburiyatlarning 81,5 foizi, kreditlarning 85,8 foizi, depozitlarning 66,7 foizi mazkur banklar hissasiga to'g'ri kelmoqda. 2023-yilda bank xizmatlari bozorida banklararo raqobat muhiti ijobiy tendensiyalarni namoyon qilgan bo'lsada, davlat ulushi mavjud tijorat banklarining ulushi yuqoriligicha saqlanib qolmoqda.

Davlat ulushi mavjud bo'lgan eng yirik banklar beshtaligining bank tizimi aktivlaridagi ulushi 70,9% dan 60,5% gacha kamaydi. Davlat ulushi mavjud bo'lgan boshqa banklarning ulushi 11% dan 18% gacha oshgan bo'lsa, xususiy banklarning ulushi 18,1% dan 21,5% gacha ko'paydi.

Eng yirik banklar beshtaligining jami kredit portfelidagi ulushi 77% dan 64% gacha kamaydi. Xususiy banklarning ulushi 11,6% dan 16,6% gacha ko'paygan bo'lsa, davlat ulushi mavjud boshqa banklarning ulushi 19% ga yetdi.

TAHLIL VA NATIJALAR MUHOKAMASI

Mamlakatimiz banklarining raqobatbardoshlik darajasining pastligi quyidagi omillarga bog'liq:

- o'z mablag'larining xalqaro darajadagi banklar kapitali kabi yetarli darajada emasligi, undan tashqari banklarning kapitallashuv darajasining pastligi;
- chekka joylarda joylashgan bank filiali va xizmat ko'rsatish markazlari bilan aloqalarining past darajada ekanligi;
- mahalliy banklarimizning xizmat ko'rsatish sifatini xalqaro standartlardan pastligi;
- taklif etilayotgan bank xizmatlari assortimentining kamligi va ba'zi xizmat turlari takomillashmaganligi;
- bank qimmatli qog'ozlar bozoridan resurs jalb qila olishi uchun moliya bozori va aholining moliyaviy savodxonlik darajasining pastligi;
- davlat tomonidan davlat banklarini qo'llash maqsadida ko'p resurs ajratilishi boshqa banklarni raqobatbardoshlik darajasini pasaytiradi;

- banklarimizning investitsion jozibadorligining pastligi;
- muammoli aktivlarning belgilangan xalqaro talablardan kredit portfelidagi ulushining (belgilangan mezon 10%gacha) yuqoriligi va boshqalar.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Bank xizmatlari bozorida banklararo raqobat va banklarning raqobatbardoshligini oshirish maqsadida banklarning kapital bazasini oshirish, kichik banklarga ham yirik banklar bilan raqobatlashishlari uchun ularga moliya bozori, banklararo kredit bozoriga kirish imkoniyatini yaratish, mijozlarni jalb qilishlari uchun yangi ochilgan banklarga vaqtincha imtiyozlar berish lozim. Faqat imtiyozlar vaqtinchalik xarakterga ega bo'lishi lozim. Bundan tashqari yuqorida aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish maqsadida quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

- banklarni aksiyalarini kotirovka darajasini oshirish uchun banklar tomonidan dividend to'lovlarini to'lashini Markaziy bank cheklashi kerak emas (agar bank yil davomida birorta chorakda zarar bilan chiqsa, boshqa choraklarida foyda bilan chiqsa ruxsat berish lozim);
- fond bozorida yangi ochilgan banklar qimmatli qog'ozlari kotirovkalanishi uchun yirik banklarda ander-rayting xizmatlarini rivojlantirish;
- bank ichki xujjatlar va ma'lumotlar almashinuvini tezlatish, yangi bank texnologiyalaridan foydalanish;
- bank xizmatlari va texnologiyalarini takomillashtirish, zamon bilan ham nafas texnologiyalardan foydalanish;
- doimiy bank mijozlarini kutilmalarini o'rganish orqali yangi bank xizmatlarini joriy qilish;
- tijorat banklarini reyting ko'rsatkichlari, ishonchliligi hamda shaffofligi oshirish;
- banklar tomonidan kredit berishda mijozning kreditga layoqatligini sinchkovlik bilan o'rganish va kreditga layoqatlikni baholashning xalqaro amaliyotda qo'llaniladigan EBITDA, ICR kabi ko'rsatkichlarni joriy qilish lozim va boshqalar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 02.06.2020-yildagi PF-6003-son. lex.uz/docs/4838762
2. Porter, M. E. (ed.) Competition in Global Industries. Boston: Harvard Business School Press, 1986.
3. Хайек, Ф. А. Познание, конкуренция и свобода : учебное пособие : [16+] / Ф. А. Хайек. – Москва : Директ-Медиа, 2007. – 237 с.
4. Дж.Робинсон. Economics of Imperfect Competition, Macmillan, 1933; 2nd edn., 1969.
5. Шапошников А. М. Межбанковская конкуренция и оценка конкурентоспособности коммерческих банков: монография/А.М. Шапошников. – Чебоксары: ИД "Среда", 2020. – 128 с.
6. O.Ortiqov, I.Qulliyev. Bank menejmenti va marketingi, Moliya-2011. 285 bet.
7. www.cbu.uz – O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti.
8. <https://gtmarket.ru/ratings/imd-world-competitiveness-ranking>- сайти маълумотлари.

Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2024. № 6

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77)

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77) telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

